

MORTEN MAGELSSSEN

«Skrevet i hjertet».

Vårt indre moralske kompass

«For når hedninger som ikke har loven, av naturen gjør det den sier, er de sin egen lov, enda de ikke har loven. De viser med dette at lovens krav står skrevet i hjertet deres. Om det vitner også samvittigheten deres, når tankene deres anklager eller forsvarer dem.»

(Rom 2,14-15)

I rettsoppgjøret i Nürnberg etter andre verdenskrig ble høytstående tyske nazister dømt. Men hvilken lov skulle de dømmes etter? Tyskerne hadde verken brutt tysk eller internasjonal lov. Derimot hadde de, ifølge dommerne, brutt en slags lov som står over disse lovene. Ved å begå «forbrytelser mot menneskeheten» hadde de brutt loven som står skrevet i menneskenes hjerter.

Denne tanken om at det finnes en morallov som står over menneskeskapte lover, stammer fra den filosofiske tradisjonen naturretten. Innføringsbøker i etikk trekker gjerne fram to alternative teorier som står mot hverandre: Pliktetikk à la Kant, og konsekvensetikk à la Mill og Singer. Men naturretten utgjør et tredje alternativ som kan hevdes å overgå konkurrentene både i filosofisk kvalitet, forklaringskraft og sunn fornuft. I dette kapitlet skal vi se at naturretten 1) gir en god teoretisk forklaring på hva etikk er; 2) forklarer

hvordan mennesker forholder seg til moralen i praksis; og 3) går utmerket overens med et kristent verdensbilde.

«Tyveri er galt, og du vet det». Aquinas' moralteori

Finnes det et sett moralske sannheter som gjelder for alle mennesker? Tidens største kristne filosof, Thomas Aquinas (1225–74), mente ja. Disse sannhetene er attpåtil *kjent for alle mennesker*, mente Aquinas: Det er galt å stjele, og *du vet det*. Hvilke moralske sannheter er det vi ikke kan unngå å kjenne? Det er i hovedsak de moralreglene som utgjør Bibelens ti bud.

I dag er det mange som benekter den ene av eller begge Aquinas' påstander: De hevder at det ikke finnes noen moral som er rett for alle mennesker, til alle tider og i alle situasjoner. Og at vi iallfall aldri kan ha visshet om hva som er rett og galt.

Dette settet med grunnleggende moralske sannheter har gjerne blitt omtalt som «den naturlige moralloven» eller «naturretten» (engelsk: natural law; latin: *lex naturalis*). I boka *Se det i øynene* har C. S. Lewis tre argumenter for at en slik naturlig morallov virkelig finnes.¹ Alle tar utgangspunkt i vår dagligdagse, felles erfaring. For det første, *folk krangler*. I en krangel prøver begge parter å rettferdiggjøre sine egne handlinger ved å appellere til en felles standard. Da jeg ikke betalte tilbake pengene jeg hadde lånt av deg, gjorde jeg deg urett. Kanskje har jeg grunner jeg kan bruke til å rettferdiggjøre meg (jeg trodde det var en gave, ikke et lån), men jeg ville aldri bestride moralregelen: Lån skal betales tilbake.

For det andre, også en moralsk subjektivist eller relativist,

som benekter at det finnes slike felles moralske standarder, oppfører seg i praksis som om han tror på moralloven. For om du stjeler fra ham, kan du være sikker på at han vil mene at du har gjort ham urett. Forbudet mot tyveri tilhører ikke bare hans subjektive moralsett, men er gyldig også for deg. Altså mener også subjektivisten innerst inne at grunnleggende moralprinsipper gjelder alle mennesker.

For det tredje, de aller fleste vil hevde at én moral er bedre enn andre. Demokratiske, vestlige, tolerante verdier er for eksempel bedre enn diktatoriske, nazistiske og intolerante verdier. Dermed appellerer vi til en virkelig eksisterende moralsk standard, en målestokk som både demokraten og nazistens moral kan måles mot. Det var nettopp slik dommerne i Nürnberg tenkte, som vi så innledningsvis.

Vi oppfører oss altså som om det finnes en morallov, et sett moralske sannheter som er gyldige for alle mennesker. Lewis peker på enda et slående faktum: Ingen av oss lever helt i overensstemmelse med moralloven. I kristen terminologi: Vi er alle syndere. Lewis oppsummerer sine to innsikter slik:

«For det første at menneskene over hele verden har denne merkelige ideen om at de bør oppføre seg på en bestemt måte, en idé de ikke kan skyve fra seg. For det andre at de i virkeligheten ikke oppfører seg i samsvar med denne ideen. De kjenner naturens lov; de bryter den. Disse to kjensgjerninger er grunnlaget for all klar tenkning om oss selv og om det univers vi lever i.»²

Hvilken del av deg er det som forteller deg om rett og galt? Jo, som Paulus sier i det innledende sitatet, det er samvit-

tigheten. Som vi alle har erfart, virker samvittigheten på to måter: Først *hvisker den oss i øret om faren ved å gjøre det moralsk gale, og søker å få oss fra å gjøre det. Dernest anklager den oss for en ond handling vi allerede har begått.*

Men nå møter vi en viktig innvending: Hvorfor kan vi stole på at samvittigheten forteller oss om hva som virkelig er rett og galt? Hva hvis samvittigheten lyver? For eksempel slik E. O. Wilson og Michael Ruse skriver: «Vår tro på [en objektiv] moral er bare en tilpasning for å fremme vårt formål, reproduksjon (...) [Moralen] er en illusjon som våre gener narrer oss med for å få oss til å samarbeide». Slik at genene våre øker sine sjanser for å reprodusere seg, og dermed overleve. «[M]åten vår biologi fremmer sitt formål på er ved å få oss til å tro at det finnes en objektiv morallov som er gyldig for oss alle».³

Hvordan skal vi dømme i denne saken? Er det naturrettstenkerne eller evolusjonistene som taler sant om samvittigheten? Spørsmålet er for stort til å behandle i sin fulle bredde her, men for meg er det dette som blir avgjørende: Evolusjonistenes egen forklaring undergraver moral og samvittighet. Hvis morallovens forbud mot å stjele ikke er en reell egenskap ved vår verden, hvis det snarere er en genframbrakt illusjon, hvilken grunn har vi til å overholde det? Det eneste måtte være at det er en klok forordning som vil tjene våre interesser i det lange løp; en slags smart tommelfingerregel. Men da står vi igjen uten noe som ligner det minste på «moral», slik menneskeheten alltid har forstått dette konseptet: Moralske regler er regler du skal overholde ikke fordi det er *smart, men fordi det er rett.*

Hvem kan forholde seg til evolusjonistenes «moral»? Som vi har sett Lewis påpeke, kan ingen leve som om det

ikke finnes objektive moralregler. Et verdensbilde som på denne måten gjør menneskelig eksistens uutholdelig og nærmest umulig, har store problemer: Et slikt verdensbilde er sannsynligvis usant.

Vi har sett at et lite knippe moralske sannheter er *innlysende* for oss alle, skrevet i våre hjerter. Men det finnes langt flere moralregler som er sanne, men ikke innlysende sanne (slik som «det er galt å kaste søppel på fortauet»). Hvordan får vi kunnskap om disse? Naturrettstenkerne trekker fram fire naturlige kilder til moralsk innsikt.⁴ De er «naturlige» fordi de er tilgjengelige for alle mennesker, uavhengig av den bibelske åpenbaringen. Vi har allerede sett at *vår samvittighet* er en viktig kilde til moralsk kunnskap. Og *fornuften* kan utlede spesifikke moralregler fra de mer generelle («det er galt å ikke betale skatt» kan utledes av «det er galt å stjele»).

Dernest kan refleksjon over menneskets funksjon og design gi oss kunnskap om rett og galt. Det trengs et lengre resonnement for å forklare dette: Vi kaller en ting «god» når den utfører sin karakteristiske aktivitet på en vellykket måte, når den oppnår målet den er designet for. En god hammer lar oss slå inn spiker lett og presist. Men også mennesket har karakteristiske evner, nemlig vårt intellekt og vår vilje. Intellektet, mener naturrettstilosofene, har som sitt mål å kjenne sannhet. Mens viljen fungerer rett når den velger det gode for oss, og avstår fra det som skader oss. Og det er her moralen kommer inn: Mennesket er nemlig godt når viljen fungerer slik den skal. Da velger vi handlinger som fremmer kunnskap, vennskap og mellommenneskelig harmoni, liv og helse, og alt det andre som er goder for mennesket. Kort sagt: Vi velger slik at vi fremmer menneskelig vekst og positiv livsutfoldelse.

Vi kan resonnerer på samme måte når det gjelder våre øvrige evner, også de kroppslige. De har alle et formål. Å fremme dette målet er rett, å hindre det er galt. Lungene er til for å utveksle oksygen og karbondioksid, ikke for å sniffe lim.

Det siste vitnesbyrdet om moralloven er de naturlige konsekvensene av å bryte den. Den som skjærer seg, blør. Den som lurer og bedrar andre, ender venneløs og utstøtt. Den som ferdes fra seng til seng mister evnen til intimitet og tillit. Hvis en handling alltid eller som oftest har skadelige følger, er den sannsynligvis også moralsk gal.

Noen få handlingstyper, slik som drap på uskyldige, er gale i seg selv. Dette betyr at slike handlinger, i motsetning til hva konsekvensetikken vil hevde, alltid er gale, uavhengig av situasjonen de blir utført i, sinnelaget eller intensjonen de utføres med, og de øvrige konsekvensene de får. Derfor er det galt å drepe ett uskyldig menneske for å redde ti andre.

Den naturlige moralloven i praksis

Vi har sagt at det finnes moralske regler som er *sanne for alle og kjent av alle*. Mange tilsynelatende gode innvendinger står nå i kø – og fremst i køen står kanskje: Hvordan kan vi hevde at mennesker verden over og til alle tider har forholdt seg til én og samme morallov? Når vi sammenligner forskjellige kulturer og menneskesamfunn, er det ikke snarere de store forskjellene i moralsk praksis som springer oss i øynene?

Denne innvendingen gir oss anledning til å utdype hva det er naturrettstradisjonen egentlig sier om vår moralske kunnskap. Ifølge Aquinas og andre filosofer er det bare de helt

grunnleggende moralske sannhetene vi kjenner alle sammen, altså de sannhetene som oppsummeres i Bibelens ti bud. Vi vet alle at mord, tyveri og utroskap er galt.

I lys av dette kan vi se at ulikhetene mellom kulturer ikke går så dypt som til grunnleggende moral. Noen kulturer har ganske riktig akseptert polygami, som oftest at én mann kunne inngå mange individuelle ekteskap med ulike kvinner. Men utroskap, seksuelle forhold utenfor ekteskap(ene), ble fortsatt ansett som galt. Noen kulturer har ganske riktig vært kannibalistiske. Hvordan kan vi da påstå at de visste at mord er galt? For det synes som de har drept med ren samvittighet, og spist med god appetitt. Men kannibaler spiser ikke sine egne. Nabostammenes folk, derimot, så de på som mindre menneskelige – og kun derfor egnet som middagsmat.

Så om mye er forskjellig på overflaten, er de like innerst inne. Ingen kulturer har noen gang holdt feighet, troløshet og utakknemlighet for å være dyder. Hvis vi ser etter, finner vi altså bevis for at de alle har anerkjent de grunnleggende moralske sannhetene.

En annen innvending kan lyde slik: La oss som eksempel se på en handling som angivelig strider med den naturlige moralloven: Legers dødshjelp (eutanas) er brudd på det femte bud. Men noen leger utfører dødshjelp, og hvordan kan vi si at disse egentlig vet at dødshjelp er moralsk galt, all den tid de ikke har skyldfølelse?

For det første er det ikke riktig at dødshjelpere ikke opplever skyldfølelse. En nederlandsk intervjustudie fra 2007 er opplysende i så måte. Leger som hadde utført dødshjelp ble spurt om sine tanker om dette. Følgende svar var representative: «Jeg har alltid skyldfølelse. Jeg føler meg som en

bøddel. Med hvilken rett gjør jeg dette?» «Når jeg utfører eutanasi, tenker jeg alltid: 'var det virkelig nødvendig?' Jeg hater det.» En annen kaller det «en råttent jobb». Noen har skiftet oppfatning om det de har vært med på: «Jeg følte at jeg hadde gjort noe enormt viktig den gangen [dvs. utført dødshjelp]. Nå vet jeg ikke lenger om det er bra for meg.»⁵

For det andre, samvittigheten gir opphav til moralsk *kunnskap*, ikke primært moralske *følelser*. Så en handling vi vet er umoralsk, trenger ikke være ledsaget av skyldfølelse. Ingen av oss får skyldfølelse ved alle våre gale handlinger, og noen mennesker, psykopatene, opplever aldri skyldfølelse. Har vi brutt et av de grunnleggende moralske budene, vet vi innerst inne at vi har gjort noe galt, hvor mye vi enn prøver å overbevise oss selv om det motsatte: Vi har *skyldvissbet* uten nødvendigvis å ha *skyldfølelse*.

Altså vet vi alle for eksempel at drap på uskyldige er galt, og løgn for egen vinning likeså. Men vår moralske kunnskap kan formørkes så kraftig at den nesten utslettes. Og det er nettopp dét som må til for en som stadig bryter moralloven, for at han skal klare å leve med seg selv.

Hvordan kan vi unngå samvittighetens dom? Vi mennesker er mestere i å rettferdiggjøre våre handlinger gjennom forskjellige former for *rasjonalisering*. La oss igjen bruke nazistene som eksempel.⁶ Hvordan kunne tyske soldater drepe jøder i stor skala og samtidig klare å se seg selv i speilet hver dag? Svaret er for det første at *det kunne de ikke*: Soldater i konsentrasjonsleirene utviklet i enda større grad enn de som drev aktiv krigføring psykiske lidelser og mareritt. For det andre ble særlig tre rasjonaliseringsteknikker tatt i bruk: Folkemordet ble rettferdiggjort med at jødene angivelig var onde og fortjente straff. Dernest, ikke bare var de onde, men

mindre menneskelige – undermennesker. Til slutt, slik filmer som «Schindlers liste» skildrer i horribel detalj, var nazistene nøye med å ydmyke jødene før de drepte dem. For eksempel ved å jage dem nakne fra togene til brakkene. Hvorfor slik ydmykende grusomhet? En leirkommandant forklarte grunnen: Jødene måtte først behandles som dyr, for å vise soldatene at de virkelig var undermennesker; kun deretter ville soldatene bli i stand til å gjennomføre drapene. Alt dette viser at også nazistene visste at det er galt å drepe uskyldige – og selv med slike heftige teknikker lot ikke denne kunnskapen seg helt viske ut.

Gud og moralloven

Vi så at debatten mellom naturrettstenkeren og evolusjonisten dreide seg om hvorvidt det er grunn til å stole på samvittighetens stemme. Er den en kilde til sann innsikt om rett og galt?

Det synes som vi må medgi at samvittighetens stemme er tilfeldig og meningsløs *med mindre den er designet av en Gud*. I naturrettstenkernes moralteori ligger derfor ingrediensene til et interessant filosofisk argument for Guds eksistens:

PI: Hvis en objektiv morallov eksisterer, så eksisterer Gud.

P2: En objektiv morallov eksisterer

K: Gud eksisterer

I dette kapitlet har vi sett på grunner til å akseptere både PI og P2.

Etter mitt skjønn gir naturrettsbetraktninger en troverdig

forklaring på moral og samvittighet, og disses plass i våre liv. Paulus, Aquinas og Lewis har rett i at Gud har skapt moralloven, og at den står skrevet i våre hjerter.

Men tale om naturlig morallov og moralske regler som gjelder for alle, er ikke populære i vår tid. Én av flere grunner er den Lewis var inne på i sin oppsummering: Vi mennesker kjenner moralloven, men vi bryter den også – hele tiden. Å måle mine egne handlinger og min egen personlighet opp mot morallovens krav er knusende og ydmykende. For å bevare selvbildet er det fristende å benekte at jeg kommer så til de grader til kort. Én måte er å benekte at det finnes en morallov med konkrete bud som er gyldig også for meg. Vi kan spekulere i om noen mennesker er ateister rett og slett for å kunne avvise moralloven som overtro, og dermed forsøke å slippe unna moralens harde krav. Kristen tro tilbyr derimot en helt annen løsning: Innse at moralloven er reell, og at du kommer til kort overfor lovens krav – men at lovgiveren er villig til å tilgi deg fullt ut, gjennom sin sønn, som døde for oss.

Videre lesning

Budziszewski, J. *The Revenge of Conscience*. First Things, juni/juli 1998 (www.firstthings.com).

Budziszewski, J. *Feeling Moral*. First Things, november 2002 (www.firstthings.com).

Budziszewski, J. *What We Can't Not Know. A Guide*. Dallas: Spence Publishing Company, 2003.

Kreeft, Peter. *C. S. Lewis for the Third Millennium*. San Francisco: Ignatius Press, 1994.

Lewis, C. S. *The Abolition of Man*. London: HarperCollins Publishers, 1999 [1943].

Lewis, C. S. *Se det i øynene*. Oslo: Luther forlag/Credo forlag, 1981 (orig.: *Mere Christianity*, 1952).

Syse, Henrik. *Naturrett og menneskeverd*. Filologen 3/1997 (<http://www.filologen.no/?p=714>).

- 1 Lewis, C. S., *Se det i øynene, første bok*.
- 2 Lewis, s. 22.
- 3 Michael Ruse og E. O. Wilson, *The Evolution of Ethics. New Scientist 108: 1478 (1985): 51–52 (min oversettelse)*.
- 4 I det følgende benytter jeg meg i stor grad av Budziszewski, J., *What We Can't Not Know. A Guide*.
- 5 Van Marwijk, H. et al. Impact of euthansia on primary care physicians in the Netherlands. *Palliat Med 21 (2007): 609–614*.
- 6 Eksempelet er hentet fra Budziszewski, s. 192–4.